

Margócsy István

Závada Pál / Milota

(Párhuzamos életrajzok) Alighanem igen nagy elszántság, szenvedély, elkötelezettség, sőt, vakmerőség kell ahhoz, hogy valaki egy olyan nagyszabású, nem méltatlan siker után, mint amelyet pár éve Závada Pál első nagy regénye, a *Jadviga párnája* aratott, a megelőzőhöz igencsak hasonló, bár azt minden szempontból tovább- és felülrő vállalkozásba fogjon;¹ s az ilyen írói bátorság és következetesség még akkor is tiszteletre méltó és dicsérendő, ha a végeredmény, azaz maga a regény nem is éri el elődjének színvonalát, érdekességét és teljességigényét, s tulajdonképpen csalódást okoz.² A *Milota* ugyanis szinte minden gesztusában szorosan kapcsolódik a *Jadviga párnájához*: hozzá képest szinte felfokozott tükörregénynek is tekinthető, s tulajdonképpen peche van, hogy másodikként, később jelent meg – a viszonyítás nem tesz jót neki; az olvasó ellenben még akkor sem szabadulhatna a viszonyítási kényszerből, ha egyébként, önmagában, jobban is tetszenék a mű. Ráadásul mindkét regény fikciója azzal játszik el, hogy különböző eredetű szövegeket rendel egymás mellé, olvas egymásra, olvastat el egymással – s ezáltal is szinte felkínálják magukat arra, hogy a műalkotás egészét illetően is hasonlítás történjen köztük.³

Závada e regénye ugyanis, nagyon ravasz szerkezetben különös, egyszerre hagyományos és formabontó játékot űz olvasójával: két egymásba kapcsolódó, egymástól mégis független, s egymáshoz semmiben nem hasonlító élettörténetet ad elő, két olyan nagyszabású magánmonológot, amelyek azonban önmagukban nem léteznek,⁴ nem állnak meg: a regény egészében nem más, mint pár-

Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, 2002, 700. l. 2990 Ft.

Ebben a rovatunkban mindig a lap egyik szerkesztője mondja el véleményét, melyet kollégái marginális jegyzetekkel kísérnek.

1. Mielőtt marginálom húrjait egyáltalán megpendíteném szeretnék valamit leszögezni. Nem olvasván még István dolgozatát agyon fentem tollamat, hogy most aztán végre egyszer úgy igazán megmondom az elménckedő, fanyalgó tudós-kritikusokról a véleményem. Sajnos „ez most aktuális, jöjjön talán holnap” – mondta Fülöp Jimmy. Annyira sajnálom azonban ritkán támadó gondolataimat, hogy csak idebiggyesztem, ha ezúttal igazán nem Istvánnak adresszálva is. Értsen a szóból, aki.

Szóval: én – persze nem társadalmilag, kultúrpolitikailag, sőt úgy emberileg mint szociálisan sem, de „privátin” szarok a tudományra, annál jobban csak az irodalomra szarok. Én a könyveket (zenét, filmet stb.) az emésztőcsatornámon áteresztve hasznosanyag-kinyerésre olvasom (nézem, hallgatom), nemcsak mostan, hanem immer und überall. L. még túlélés (túlhalás) címszavak alatt... Zavarbaejtően sok

dologban egyetérték Istvánnal, de az én hasznosanyag-mérlegem a *Milota* elolvasásával bizony egyértelműen pozitív... (Dicsértessék a Szerző.) SZM

2. Félek, azoknak sem felhőtlen az öröme, akik nem olvasták a *Jadvigát*. Bevallom, többször nekifogtam, nem ment. A *Milotát* viszont – igaz, azt sem elsőre – sikerült legyűrnöm. Mert bizony lehetne rövidebb is, itt-ott érdekfeszítőbb, bár, ha a színlelés-adás-fejezetig eljut az ember, onnan már letehetetlen a könyv. KJM

3. Pl. Johannes Vermeer is megalázóan ugyanazokkal az „eszközökkel” építette képeit, hogy mondjuk a „legyőzhetetlen páros” Antonio Canal/Bernardo Bellotto azaz Canaletto részletek iránti végtelen szeretete, vagy a nagy fénybuzerátor R. H. Van Rijn (nektek: Rembrandt) neve már meg se említették. SZM

4. Önmagában attól még, hogy hivatkoznak a többi szereplőre, „válaszolnak neki”, mondjuk Erka monológja egy konzisztens, követhető, kerek boldogtalanságfolyam. Sorsának tragikuma (számomra) mindvégig hiteles: az ellenmonológok és magyarázatok inkább gyengítik a szenvedés és fájdalom hitelét, hiszen *elmagyarázzák* azt, mintegy fátumszerűvé teszik. Tehát itt akkor nem egy jóra való és szeretetreméltó fehérnép bassza el több-kevesebb külső segítséggel az egész életét, hanem a dráma kvázi az istenek passziójának következménye (Zeusz röhög aztán igazán a markába...). Ha ez a sorsszerűség igaz lenne, akkor nem első-

sorban a szereplők hibáinak, bűneinek, rossz döntéseinek következménye lenne ez a szép combos kis szenvedéscsomag, hogy a szerencsétlen véletleneket már valóban szóba se hozzam, mert itt (fikcióban lévén) már igazán ingoványos talajra érünk: hiszen a véletlen is többé-kevésbé szerzőnk keze munkája. SZM

5. Milota szövege szerintem jóval eredetibb, gazdagabb és valóságosabb is (bár amikor Milota „drága jó Vergiliusomnak” nevezi Valentini barátját ... (576.o.)), mint Erkáé; ezért kicsit meg is billen a regény. KJM

6. Én például tapasztalataim szerint speciel, különösen váratlan, rendkívüli élethelyzetekben rendre nem úgy nyilatkozom, nyilvánulok meg, mint ahogy azt egyébként normális körülmények között magamtól teljes joggal elvárnám, ahogyan azt a józan ész, érdek, taktika, kultúramiafranc diktálná stb. Szóval ez elég szubjektív dolog, kedves István: engem, érzelmes-érzelgős típusú olvasót a szerző többnyire meggyőzött, (néha meg is ríkatott), fájdalmak-örömek hitelesnek tűntek, alany egyeztetve állítmánnyal, ami ilyen bizonyos élethelyzetekben nem kis dolog. Készséggel elfogadom, hogy helyenként a történet összefüggései, (túlontúl összefüggései), a szerelmi szálak össze- és keresztfűződése néha egy kicsit túl vannak spílázva, mondjuk tán úgy: olykor nem igazán létszerűek, csak hát a valóságos életünkben bekövetkező történetek-fűzések sem mindig követik az „Élettől” egyébként joggal elvárható, logikus, kiszámítható, hiteles utakat, irányokat. S Závadától, mint ama áthenitől, különösen a finoman kiendlizett (EP) részletekben legtöbbször bizony elhiszem, „hogy ami látszik az való”... SZM

7. István, nem láttál még gyönyörűen – csöppet archaikusan, csöppet patetikusan – fogalmazó szlovák méhéscs-anyagbeszerzőt? KJM

8. A (modern) regény legfőbb problémája az olvasó által elfogadható írói beszédhelyzet megteremtése. A mai magyar irodalomban a legkülönfélébb trükkök lettek e célból kitalálva: különböző idejű naplók egymásra csúsztatása, grammatikai tér, számozott mondatok stb. stb. A *Milota* kudarcából fakad, hogy írója túltrükközött. Az első két részben még majdnem zavartalanul élveztem Závada elementáris mesélőkedvét, az emberi – különösen a női – lélek ismeretét, szociológiai pontosságát (legyen szó akár a méhéscs-kedésről, akár a

huzamos életrajzoknak egymásra vetítése, vagy ahogy a fülszöveg mondja: „egymásban tükröződő testamentumok” felidézése. Amint a *Jadviga* a több szerzőtől származó naplószövegeknek feleselésével, a későbbi bejegyzések kommentatív szólalmainak beiktatásával tette polifónná a narratív szöveget, úgy próbálja a *Milota* a két nagy monológ egymásba csúsztatásával megsokszorozni a leírt világnak, a megélt élethelehetőségeknek lehetséges látószögeit. Persze a *Milota* még nagyobbra tör: kilép a megjelenített beszédsszituációknak megszokott mindennapiságából, elhagyja a naplóírás múlt századi konvencióját, s bár meg akarja őrizni az autobiográfia műfaji kereteit, megjelenési formáját mégis posztmodernre alakítja, s a gépi technika közvetítését fikcionálja: a férfi főhős magnetofonra beszél, a nő pedig már számítógépbe fogalmaz... Sőt, e regényben már elmarad a *Jadviga* szövegérintkezéseinél még megőrzött „normális”, azaz mindennapi tapasztalatainkkal egyező, „reális” intertextualitás (vagyis hogy valaki egyszerűen elolvassa valaki másnak a naplóját, s bejegyzéseivel reflektál az olvasottakra), s helyette fantasztikus, a gyakorlatban elképzelhetetlen, csodálatos fikció lép életbe: a két szöveg egyszerre keletkezik, s egyszerre reflektál is egymásra – mikor a főszereplők elkezdik vallomásukat, már olvasták vagy hallották mindazt, amit a másik épp most írandó szövegük kapcsán gondolt vagy mondott. A párhuzamosok, úgy látszik, a végtelenben (azaz itt: majd a fiktív halál pillanatában) találkoznak, s az életvallomások nagy szólalmai, e fikció szerint, akkor is reflektálhatnak egymásra, ha egyébként, az életben, hangjuk is, és életük is egymás mellett haladt vagy hangzott el. Závada nagy ötlete, hogy két éppen most, előttünk keletkező szövegnek mindig fennálló, de mindig megújuló metszetét nyújtsa, mind a cselekményalakítást, mind pedig a szöveg sokszólalúságát illetően igen érdekes, sokat ígérő – ám az ígéret beteljesülése már kérdéses. Egyrészt nem elég konkrét, nem elég árnyalt a szöveget megalkotó figurák szituáltsága: sem a magnetofonra beszélő idős ember, sem a számítógépbe kopogó fiatalasszony alakja⁵ és helyzete nem győz meg arról, vajon így nyilatkozik-e valaki akkor, mikor a fikció szerint épp ilyen helyzetbe került...⁶ A magnetofonra beszélő ember csak időnként reflektál arra, hogy nem ír, hanem beszél (az olvasó az esetek többségében el is felejt, hogy nem „írást” olvas)⁷, s csak időnként jut eszébe, hogy beszédjének címzettje is lenne; a számítógépbe önmagának író nő esetében pedig sosem tudjuk, levelet ír-e, naplót vagy esetleg éppen regényt – a különböző beszédsszituációknak (pl. a gépbe beszélésnek) megfeleltethető „műfaji”-stilisztikai/retorikai meghatározások és árnyalások hiányoznak a szövegből. (Különösen erősen érződik e szituáltsági probléma a harmadik fejezetben, a dráma „rádiós” közvetítésénél: a beszélő úgy ismerteti a pár éve történt színpadi eseményeket, mintha – mint eddig, életének sok titkolt vagy csak rejtőzködő mozzanatának esetében – ismeretlen tényeket közölne: holott *mindenki*, aki illetékesként majd meghallgathatná az elküldendő magnószalagot, jelen volt az eseményeknél; vagyis az ismertetésnek csak számunkra, anonim olvasók számára van értelme, nem pedig a fikción belüli hallgatók számára...)⁸ Másrészt csak a re-

gény legvégén világosodik meg e szövegegyüttesnek tényleges (fiktív) működési mechanizmusa, azaz korrespondanciájuk csodája: addig nagyon nehéz követni, ki mikor, miért, s miért épp így nyilatkozik. E könyv alighanem a legszebben tudná beteljesíteni a nagy posztmodern olvasási teóriát (vagy parancsot): tulajdonképpen csak az érti meg vagy fogja fel igazán, aki rögtön *másodszor* olvassa el.⁹ Első olvasásra ugyanis, úgy vélem, a csoda szerkezete nem látható át¹⁰ (illetve: mikor a csoda, azaz a dátumok furcsa rendje, kissé didaktikusan, *megmagyaráztatik*, akkor egyben a csoda misztikuma is lekopik), s az időrendi különösségek inkább rejtvénynek, mint rendnek hatnak.

S tovább menvén: ha messzemenően elismerem is e nagy fikciónak, a szövegtalálkozások misztikusan emelkedett, időbeli és időntúli transzcendenciájának koncepcionális szépségeit, egy nagyon nagy kérdést a regény szerkezetében nem látok megválaszolhatónak: *hogyan s miért* daraboltatik fel a két nagy monológ? Vagyis: a regény fikcióján belül ki az, aki egymás mellé vágta az egymást követő fejezeteket?¹¹ Ha már a fantasztikum határait amúgy is túlléptük, tegyük fel a még fantasztikusabb kérdést is: miért váltják egymást, ráadásul kicsit mechanikusan, az egyes szölamok, s miért nem hangzanak folyamatosan egymás mellett vagy egymásban? Hisz így nem nagyon érthető, hogy a második rész egyébként teljesen lineáris cselekményvezetése miért feldaraboltan, szakaszosan adatik elő, s a szövegek felelésének csak ritka indoklása mellett, úgy tűnik, a negyedik rész nagyobbik hányadában is csak a még elvarratlan szálak további lerendezése zajlik. Midőn a két szövegfél, a negyedik rész vége felé, valóban összeolvad, állandóan csak egymásra reflektál, végül (egy pillanatra) eggyé válik, a szakaszolás elnyeri megvilágosító értelmét – a könyv nagyobbik részében azonban a válasz egyre csak várat magára.

(Pünkösöd, avagy a kommunikáció csodája) E regény legizgalmasabb kérdése: hogyan s mikor tud találkozni két lélek, két beszéd, két különböző nyelv – hogyan érti meg egymást a távolból, az idő különböző pillanataiban két egymáshoz közel álló, egymáshoz rendelt, egymáshoz tartozó, egymással közvetlen kapcsolatot mégis alig-alig tartó ember; vagy másképpen fogalmazva: hogyan derül ki két ember egymást közvetlenül nem érintő vallomásából egy egymásra utalt közös életnek nagy narratívája? A megértés és az elbeszélés rejtélye! – a legnagyobb kérdés és csoda. Ezért tekinthetjük szinte természetesnek, hogy Závada a Pünkösöd ünnepét választotta regények központjául: vagyis a nyelvek csodájának ünnepét, mikor a különböző nyelvű szövegek (pozitíva fordítván a bábeli nyelvzavar negatív csodáját) mindnyájan, mindenki számára érthetővé váltak, s egységesen hirdették a megértés lehetőségének misztikumát. Závada nagyon elegánsan választotta, s nagyon elegánsan módosította is a Szentlélek csodáját: számára ez az ünnep (a természet „akác” virágba borulásának napja) egyben a halál napja is: a nagy megértés, a nagy találkozás, itt, csak a halálban, a halálon át, a halálon túl lehetséges. A nagy ígélet itt egyben a nagy csalódás is: csak a halál adja ama megvilágosodást,

magyarországi szlovákság történetéről). A harmadik rész elfogadhatatlan, hihetetlen beszédhelyzete (az egyik főszereplő szó szerint megjegyez egy sok évvel ezelőtt játszott több felvonásos színdarabot) azonban hiteltelenné teszi a továbbiakat, s csak az írói erőlködés érzékelhető. Az utolsó, negyedik rész már olyan, mint egy telefonkönyv, s az olvasó csak kapkodja a fejét: melyik szereplő, ki, mikor... **BE**

9. Ami nem önmagában baj, hiszen számos könyv van, ahol örömmel teljesítjük ezt a parancsot. Itt azonban a másodszori olvasás nem ad semmiféle lényegi, tehát esztétikai többletet, s legfeljebb csak arra szolgálhat, hogy kibogozzuk, ki kicsoda is és mikor történt vele, ami történt, tehát hogy visszaállítsuk az író által posztmodernül megbolygatott realista rendet. A regényben a posztmodern kizárólag sikerületlenül alkalmazott írói technika. **BE**

10. Hát ezzel mondjuk a *Száz év magány* is bátran megvádolható... oszt! **SZM**

11. Az igaz, hogy az addig homályos történet-szegmensek a regény utolsó száz oldalán csinálnak úgy, mintha összeállnának, de a regény igazi (személyes) tartalmát mégiscsak az legelső Erka-monológ ígéri, ott, Erka és az ő Gondnoka között érhető tetten a legtisztább, mély emberi kapcsolat, ehhez képest az ifjú Milota iránt érzett monomániás vágy csak ennek valamiféle animális visszfénye. Ezt megerősíteni látszik Erka búcsúja is, látjuk, nem a fiatal Milotához indul – meghalni? – hiszen ha megválaszthatnánk: csak annak kertjében búcsúznánk az élettől, akit igazán szeretünk. **SZM**

12. És amikor Zsófi néni lefordul a székről a színdarab utolsó próbáján, az tán kismiska? KJM

13. Ez Závada igazi ravaszsága: el van ez itten lebegtetve. Ismerve egyébként – mondjuk – a regény igen gondos szerkesztői precizitását, ezt sem gondolom véletlennek: még az olvasó, sőt az író is bizonytalanságban marad a „teljes igazságot” illetően, mint ahogy egyébként az általam már hivatkozott Életben is lenni szok. SZM

mely beragyoghatná az életet: az élet rejtélyeinek megértése és megoldása azonban csak a halálon keresztül képzelhető el. A két szereplő és a két nagy szöveg a pünkösdi napokat járja be, egyre várva a találkozás és megértés kegyelmi pillanatát (bár az megjegyezhető, hogy a pünkösdi galamb szimbólumának gyakori röptetése erős didaxissal terheli meg az egyébként nemes szerkezetet)¹² – a nagy pillanat körbejárása pedig felkavarja az élet minden szintjét. A könyv időjátéka csak ebben a kontextusban kapja meg értelmét: akár közeledünk, akár távolodunk, mindig csak a Pünkösdi jegyében szólhatunk életünk teljességéről. Ezért írja Závada oly következetesen (matematikailag oly precízen) a naptárat: hogy a halál előtti és utáni napok is elnyerhessék és kiteljesíthessék e kegyelmet. Persze aztán a szólamokra tört, megvalósult narratíva, sajnos, nem mindig világítja át elég élesen e koncepciót: ahogy oda-vissza járunk az időben, az olvasás közben nem egyszer el is tévedünk: ha odafelé a történet nem ugyanaz, mint visszafelé, akkor óhatatlanul felmerül ismét a kérdés: bár egy fantasztikusan határtalanra tágított világban bizonyára nem állapítható meg, *mi is történt*, úgymond, *valójában*, ám mivel az egyes önálló narratív részek mégiscsak nagy magabiztossággal, s az elbeszélés úgynevezett nehézségeivel nemigen törődve közlik történetüket, s a könyv vége felé már a különböző szólamok is inkább egymás rejtvényeinek a megmagyarázására szolgálnak – akkor mi végre az egyes, pontosan meghatározott napoknak egymástól oly igen különböző történetisége? Ha Milota oly magabiztosan őrzi azonosságát az időben, akkor Erka (vagy szólama) miért mutat többféle valóságlátást? Vagy a történet elbeszélése csak a címzett számára jelentéssel bír? De akkor kicsoda lesz az, akinek számára a megértés kegyelme mégis megadatik?¹³ Van ilyen szereplő e fikción belül? A két főszereplő számára a két szöveg *végül* megadja a megértés kulcsát? De hisz mindketten tovább is mennek, s nem állnak meg a létre nem jött találkozás halálos epifániájánál! Ki marad meg akkor, hogy megünnepelhesse a Pünkösdt? Lehet, hogy csak az író? Vagy esetleg az olvasó?

(Főhősök és ösztönök vonzása) E regényben két nagy szöveg kergeti állandóan és keresztezi egymást: egy idős férfi és egy fiatal asszony beszél/ír az életéről. Párhuzamos életrajzot olvasunk: két teljesen eltérő életút nagyon különös párhuzamát. E két út annyira más, hogy szinte sorjáznak a kérdések: mit is *jelentenek* egymás tükrében e figurák, e lehetőségek? Egy önérvényesítő férfi, történelemmel, kultúrával, tapasztalattal, erővel – szembeállítva egy esendő, csak szenvedésében és mind munkáját, mind szerelmét illetően kiszolgáltatottságában létező nővel? Vagy csak az ösztön-szféra kettőssége tűnik itt elő, egy kissé leegyszerűsített férfi/női ellentétpárral: a semmit észre nem vevő, az életen átgázoló férfi szembeállítva a szenzibilis, titkokra érzékeny, kapcsolatokat kereső és magyarázó nővel? Vagy a generációs kettősség dominanciáját kellene értenünk: a tetterős, aktív, legyőzhetetlen, tönkretételhetetlen férfi szembeállítva a fiatalabb nemzedék gyengeségével, döntésképtelenségével, passzivitásával, eredménytelenségével?

Vagy esetleg ennek a fordítottja: a nagy életerős férfi, amint maga körül, alkotás közben, mindent tönkretesz, családot, gyermeket, szerelmet? Vagy csak a kétféle életszemléleti módszertan lenne ki-tüntetve: a szintetikus látásmódú, historizáló, szociologizáló racionális önértelmezés és világmagyarázat lenne szembeállítva az analízisre hajlamos, mindent szituatív értelmező, nőies lélektaniséggel?¹⁴

Nagy kérdések, melyekre a regény nem felel meg. Sőt, még arra is csak nagyon későn ad konkrét választ: miért is éppen ők ketten a főszereplők. Hisz e hősök, érdekes módon, bár egymásnak (is) beszélnek, egy dologról jóformán soha nem szólnak: miért is fordultak egymás felé. A nő egyértelműen az öreg Milotához beszél: de azt nem mondja meg, miért, s ha egész életét le is leplezi, azt azért nem árulja el, milyen is volt vagy lehetett egykori kapcsolatauk; s bár az öreg is fontosnak tartja, hogy majd a nő is megkapja életösszegzését, de erről ő sem közöl velünk semmit. Persze a könyv végére (de csak a legvégére!) minden ki fog derülni: a nő (feltehetően) az öregnek a lánya, s ha a nő az öregnek a fiába (fiaiba) volt is szerelmes, egyes kései szövegek (a titokzatos szerelmes levelek) tanúsága szerint kettejük viszonyát is mélyen átszötte a (bevallatlan) erotika. Erkának, hősnőnknek két nagy szerelme van: mint kiderül, mindkettő az öreg Milota fia, s mivel ő maga is Milota félrelépésének köszönheti életét, szerelmeinek sikertelenségét, életének gyermektelenségét úgy értelmezi, hogy a testvérszerelme tiltásának tabuja állt, anélkül, hogy tudta volna, boldogságának útjában. Ez a nagy családi-erotikus titok működteti az egész regénymechanizmust: ennek a felleplezése lesz tulajdonképpen a regény legvégső kulcsa (egészen addig, hogy még az öreg Milota apjának szerelme is bevonatik e körbe). Ám e nagy titok alighanem egyszerre túl nagy és túl kicsi ahhoz, hogy e nagy szerkezetet elbírija; egyrészt egy ekkora titok folyamatos elhallgatása szétfeszíti az egymással feleselő életszólamok fikcióját; hisz hogy ha mindkét szólam egyszerre reflektál egészében a másikra, akkor nemigen valószínűsíthető egy titok lassú, lineáris kiderülése, azaz mindkettejüknek már a beszéd kezdetén kellene tudniuk, amire majd csak lassan vezetik rá egymást...: a cselekményvezetés klasszikus analitikus, körüljáró gesztusai ellene hatnak a pünkösdi megértés nagy, egyetemes időnkívüliségének. Másrészt pedig nagyon komolyan felvethető, hogy e (hagyományos értelemben) „valóság-hűség” és szociológiai pontosságra törekvően megrajzolt világ koordinátáin belül rendkívül csekély a valószínűsége annak, hogy *mindenki*, aki a nő életében jelentős (szerelmi) szerepet játszik, az mind az öreg Milotához kötődjön, s az összes felidézett figura ennyire szoros, majdhogynem „összekötözött” társadalmi-lélektani kapcsolatban álljon egymással...¹⁵ Míg a *Jadviga párnája* nagyon szűk világa (mely persze épp azáltal tűnt fel, hogy e szociálisan szűkre, de lélektanilag-mitikusan igen mélyre rajzolt világban a női princípiumnak különleges, archetipikus megjelenési formáit tudta felmutatni) nem zárta ki, hogy mindenki mindenkivel kapcsolatba kerülhessen, itt (még egyszer mondom: az itt választott határokon belül) csak nagyon erőszakosan lehetett

14. Engem Mariska is tudna érdekelni, igen, Milota neje, kinek dramaturgiai funkciója vetekszik Columbo feleségével. KJM

15. A valószínűség tényleg csekély, de a szerző nagy műgonddal őrzi a titkot, okosan terelgeti az olvasót, míg a végén kiderül: a regényben mindenki mindenkinek a mindenkije. Engem meg tudott lepni, még hozzá úgy, hogy nem lettem tőle bosszús. Köszönöm. KJM

összehozni Milota félrelépéseit és Erka kalandjait (s pláne mindennek titokzatosságát): mintha a szerző számára fontosabbnak tűnt volna, hogy az öntudatlan ösztönszféra legyőzhetetlen mindenhatóságát bizonyítsa, s ennek érdekében félretette volna mind a mitikus felnagyításnak a *Jadvigából* jól ismert principiális dominanciáját, mind pedig társadalomábrázolásának egyébként pedig jól begyakorolt valóságközeliségét. Kár érte: a szerelmi viszonyok sokféleségének itt adott, szociologikusan árnyalt ábrázolása alighanem többet adott, mint az a séma, mely az atyai-gyermeki ösztönök meghatározó erejének képzetét elevenítette fel.

(A méhektől a szervezett felelőtlenség társadalmáig) Mert Závada könyvének legnagyobb értékét bizonyára mégis a társadalmi jelenségek leírásában lelhetjük fel. Különös kettősség uralkodik e könyvben: míg a pünkösdi csoda transzcendenciája mindvégig a fantasztikus és hiperbolikus fikció kínálatát nyújtja, addig az egyes szakaszok, egyes szövegdarabok (akár az öreg Milota, akár Erka megnyilatkozásaiban) a huszadik század második felének igen impozáns körképét mutatják fel. Závada (úgy is, mint hajdani kiváló szociológus) remekül tud eminensen társadalmi jelenségeket megeleveníteni és megörökíteni: akár arra gondolunk, ahogy pl. Milotának beszerzési ügyeskedéseit írja le a szocialista hivatalok rejtelmes, de mégsem teljesen kiismerhetetlen útvesztőiben,¹⁶ akár arra, ahogy Milota pesti szerelmi életének nehézségeit, környezetét, hangulatát érzékelteti, akár arra, ahogy a fiatal vidéki nő szerelmi próbálkozásainak társadalmi körülményeit és hátterét (a házasságokat, házasságtöréseket, kábítószereszt, művelődésházi kultúreseményeket) bemutatja, párhuzamként mindvégig a magyar irodalom önmagát realistának nevező ágának legkiválóbbjai juthatnak eszünkbe. Závada, miközben pontos társadalmi struktúrákban gondolkodik, pompás figurák köré pompás, csattanós, dramaturgiaiilag is élesen felépített jeleneteket alkot (e tekintetben természetesen nem kifogásolható a nagy szövegrészek feldarabolása: a leíró jelenetek lezártága önmagában kiváló), s olyan gazdag képeket tud festeni egy adott társadalom apró jelenségeiről, oly finom lélektaniséggel tud (nem csak szerelmi) kapcsolatok vagy (társas és magányos) állapotokat körülírni és analizálni, hogy mindez ma szinte párját ritkítja. E posztmodern regény, meglepetésünkre, egyben az egyik legárnyaltabb és legsokoldalúbb (s egyben talán a legsúfoltabb) magyar társadalmi regény is. Závada nem restelli, hogy társadalmi értelemben igyekszik még valaminő (hogy a realizmus-esztétika kategóriájával éljünk) totalitást is érzékeltetni, s ennek érdekében módszertanilag is rengeteg mindent megmozgat, a (mikro)történelemtől a történeti szociológián át a szocializmus különböző szociológiai teóriáig. Tárgyilag pedig e regény valóban meglepően széles területen mozog: a méhészkedési alapismeretektől a termelőszövetkezetek struktúrájáig, a várostörténeti vázlattól az amatőr színjátszásig lényegében minden belefér – ráadásul úgy, hogy minden külön elem a regényvilágon belül elfoglalt helyén mint saját, precízen meghatározott helyén, találja magát. E széles és pontos, szociologikus és ironikus, egyszerre nagy

16. Ennél – gyanítom – többről van itt szó. Závada nem egyszerűen leírja a kádárkori árnyékgazdaságot (tész-melléküzemág, piacozás stb.), hanem egyenest töbözdik annak részleteiben. Jól teszi, mert ért hozzá, és korántsem didaktikusan csinálja, kivált akkor, amikor már Valentini Ferkó kissé diabolikusra sikeredett alakja nem terheli a szociográfiai hitelességű tablót. Megörökít valamit, aminek már rég megörökítve kellene lennie. Ugyanilyen fontos sajátossága a regénynek azonban – s kár, hogy a recenzius erre nem tér ki – hogy amilyen sokat tud a tegnaptól a szerző, oly keveset a máról. Megengedőbben: annyira nem érdekli a jelen. Példa erre Hulina, a gonosz, bár anyját imádó (igaz, szeretetotthonban elszállásoló) vállalkozó portréja. Korunk hőse, aki a mű egy dramaturgiaiilag lényeges pontján kulcsfigura lesz, úgy oda van kenve, kérem, hogy hasonlóért Závada minden bizonnyal szégyellné magát, ha az lenne a feladata, hogy egy 1989 előtti félfinom üzletembert mutatasson be nekünk. Ez az elnagyolt jellemábrázolás különösen azért zavaró, mert a regény minden porcikája azt sugallja, felejtsük el 1989-et, a mikrovilágban dül a folyamatosság. Egy marslakó ha valamiből, a „Milotából” biztos nem tudja meg, hogy Magyarországon több mint egy évtizede forradalom, ha jó, rendszerváltás zajolhat. KJM

ívű és mikroszkopikus társadalmi körkép mindvégig impozáns látványt nyújt, s talán csak egy helyen kezdhető ki: a harmadik rész színielőadásában. Ama kép, amit Závada megrajzol a második világháború utáni szlovák–magyar lakosságcsereéről, történetileg igen tanulságos, iróniájában emelkedett, etikájában kemény. Ám a forma, melyben megjelenik, azaz a színdarab, igencsak gyarló,¹⁷ még akkor is, ha a regényfikció törvényeit figyelembe véve olyan is illenék lennie – csak hogy akkor nem érdemelne ily hatalmas terjedelmet, ráadásul ily kommentárok kíséretében. Talán szerencsésebb lett volna mindezt nem ilyen megduplázott fikcionáltsággal (ráadásul ennyi közvetítéssel!) adni: a történetek, a szerencsétlen emberi viszonyok sokkal erőteljesebben hatottak volna Milota prózájában, mint „rádióközvetítésében”. Amint ez a legutolsó színi jelenetben be is következik: mikor kitör a botrány, s már nem a színdarab folyik, hanem annak kapcsán a sok egyéni összeütközés, akkor a jelenet nagyon nagy hatást tud elérni: egyébként viszont a gyarlóságok mellett annyi megválaszolatlan kérdés merülhet fel (csak egyet idézve: vajon egy községi nyugdíjas-házban elképzelhető-e ilyen erotikus jelenetek, ismerősek által előadván?)...

(Jókai és Zola között: a mikszáth-i példa) Závada, ahogy látom, két nagy regénytípus között próbálja megtalálni a saját helyét, s egyrészt a szenvedélyes világvízió, másrészt az analitikus társadalmi körkép ideáltípusait követi. Figuraképzésében, jelenetezésében, dramaturgiai kiélezettségében sokat őriz a romantika szélsőségeiből, ugyanakkor leírásaiban, esetkijelöléseiben, az egyes jelenségek éles, de nem durva szatirikus megközelítésében, analízisének élességében ama hagyományt követi, amelyet realistának vagy naturalistának szoktak nevezni. Gyakori anekdotái viszont azt a regényíró-t idézik fel, akit többször is idéz a könyvben: Mikszáth Kálmánt. Závada regényprózájának nyelve, azt hiszem, elsősorban Mikszáthra szeretne hasonlítani: e nyelv igen erőteljes és hatásos, egyszerre pontosan körülíró, s egyszerre szenvedélyesen képies is. Persze az megemlíthető, hogy a két nagy szövegfél stilizáltsága néha talán túllontúl is homogénra sikeredett, s a két szólam (retorikailag, stilisztikailag) nem válik el elég élesen egymástól (vagyis hogy az öreg férfi és a fiatal nő sokszor majdnem ugyanúgy beszél...), az is feltűnő, hogy (kivált a nő szólamában) időnként olyan túlfogalmazott, ornamentális frázisok is felbukkannak, melyek nemcsak hogy valószínűtlenek egy önmagának gépbe fogalmazó személytől, hanem olyan benyomást keltenek, mintha egy regényűjságból lettek volna kivágva (pl.: „a gyönyört ígérő vágyak ezertestű viaskodásának gyűrt képeit nyomtattuk a lepedőre”; vagy hasonlóan Milotától: „ifjúkorom alaktalan fojtogatású indulatai” stb.), ám alapjában véve a regény fő narratívájának két szólama erőteljesen érvényesül. A lappangó és rejtett motívumok szépen és tanulságosan indázzák át a cselekmény sok jelenetét (pl.: ami az öregnek még mák és méz, azaz az élet természetes szépségének íze, az a fiatal nemzedék számára már csak kábítószert stb.), nem mely szimbólumnak helyénvaló interpretálása pedig talán még tá-

17. Színdarabként talán igen, jóllehet engem lenyűgözött nyelvkeverő bája. Az olyan mondatrészek, mint az „ale estye nyinto árukészlet” vagy a „kerí bugye intézovaty szlovákov kitelepülés” (408–409. o.) szerencsére mutatnak valamit a szerző (mondjuk így) „etnikai öniróniájából” is. Amit az olvasó néha képes elfelejteni a regényen átvélő méz-mák tanfolyamot hallgatva. KJM

gabbra is vonhatná az értelmezést (pl. a Pütkösd körüli időjáték kétszer húsz napját negyvennek vévén a bibliai vándorlás vagy várakozás számát kaphatnánk) stb. A *Jadviga párnája*, úgy látszik, egységesebb mű volt, koncepciója talán kevésbé túlterhelt, szimbolikája viszont mélyebb és egyértelműbb. E regény talán túl sokat akart egyszerre megmarkolni, talán azt akarta megvalósítani, ami önmagában lehetetlen ellentmondás, azaz a posztmodern extenzív totalitást: ezért nem tudott vagy akart a két szélsőséges regénytípus között választani – talán ettől maradt benne vagy marad olvasása után az olvasóban annyi megválaszolatlan kérdés. De marad a könyvben ezeken kívül még igen sok és sokféle jó is: s ezeknek ismeretében persze, az egész felett érzett csalódást félretévé, a sok nem is oly apró jó láttán örvendezvén, akár azt is idézhetnénk a regényből: „*de mi a zrányikot kéne még?*”

© szüts miklós

Kelenhegyi ebédlő 2002